

iborasining yaratilishiga g'azal mulkining sultoni perifrazasi turtki bo'lgan va hokazo), xuddi shuningdek, ayrim perifrazalarning yaratilishida iboralarning ta'siri (masalan, *adolatni aso qilgan* iborasi *adolat posbonlari* perifrazasining yuzaga kelishi bilan aloqador) sezilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Москва. 1969. – 608 с. – С. 312.
2. Головенченко А.Ф. Перифраз // Краткий словарь литературоведческих терминов / ред.-сост. Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев. – Москва: Просвещение, 1985. – С. 109.
3. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. – Самарқанд: СамДУ, 1999. – 200 б.
4. Муратов С.Н. «Устойчивые словосочетания в тюркских языках». Москва, 1961. – С. 127.
5. Сирипля М.А. Перифраз как экспрессивное средство языка газеты: семантико-прагматический аспект: автореф.дисс. ...канд. филол.наук. – Москва, 2007. – с. 193.
6. Шодиев С.Э. Парафразалар ва уларнинг деривацион хусусиятлари// Хорижий филология. 2017, № 2. – Б. 246-250.
7. Шомақсудов А ва б. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – 70-б.
8. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент: ФАН УзССР, 1988. – 91 с.
9. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-p/perifraza-uz/>

til sathiga kirgan birlikdir (Qarang: 1.1-rasm).

Ezoza HAZRATQULOVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti,

Shaxlo BOTIROVA,

pedagogika fanlari doktrori (DSc), professor, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, ilmiy rahbar.

XORIJIY TILLARNI O'QITISH METODIKASI PSIXOLINGVISTIKANING AHAMIYATI VA NUTQ FAOLIYATI TURLARI

Annotatsiya: psixolingvistika insonning tilni qanday egallashini, og'zaki va yozma nutqni nafaqat o'z tilida, balki ikkinchi tilda ham rivojlantirish va tushuntiradigan ko'plab nazariyalarni taqdim etadi. Psixolingvistika kafedrasida tilshunoslikning eng yosh bo'limlaridan biri hisoblanib, mamlakatimizda qator olimlar va tadqiqotchilar tomonidan keng tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, psixolingvistik ko'nikma, nutq faoliyatlari, ekspressiv va retseptiv faoliyat, nutq malakasi, nutq mahorati*

Annotation: psycholinguistics provides many theories that explain how a person acquires language, develops and understands spoken and written speech not only in his own language, but also in a second language. The Department of Psycholinguistics is considered one of the youngest departments of linguistics and has been extensively researched by a number of scientists and researchers in our country.

Key words: *psycholinguistics, psycholinguistic skills, speech activities, expressive and receptive activities, speech skills, speech skills*

Аннотация: психолингвистика предлагает множество теорий, объясняющих, как человек овладевает языком, развивается и понимает устную и письменную речь не только на своем, но и на втором языке. Кафедра психолингвистики считается одной из самых молодых кафедр языкознания и широко исследуется рядом ученых и исследователей нашей страны.

Ключевые слова: *психолингвистика, психолингвистические умения, речевая деятельность, экспрессивно-рецептивная деятельность, речевые навыки, речевые навыки.*

Psixolingvistika – alohida fan sohasi bo'lib odamning nutq faoliyatini tadqiq etadi. Metodikaning psixolingvistik aspekti ingliz tili o'rganish jarayonida o'quvchilarining nutq rivojlanishidagi xos xususiyatlarini o'rganadi. Ta'lim mazmunidan kelib chiqib mavzularga mos til materialini metodik tashkil etuvchi sotsiolingvistik aspektdan farqli o'laroq, psixolingvistik aspekt zamonaviy ingliz tili o'qituvchisi uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tillarni o'qitishning xorijiy usullari birinchi navbatda o'rganishga bixevioristik yondashuv asosida shakllangan. Ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda "ko'nikma" va "ko'nikma" atamallari bir-biridan ajratilmagan: ko'nikmalar atamasi ham aspekt ko'nikmalarini, ham muloqot qobiliyatlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Psixolingvistikada nutq faoliyatining to'rtta asosiy turi ajratiladi - tinglash (eshitish), gapirish, o'qishva yozish. Og'zaki nutq gapirish va tinglashni, yozish esa o'qish va yozishni o'z ichiga oladi. Nutq faoliyatining ikkilamchi turlari - tarjima. Nutq faoliyatining ikkilamchi turi - bu, bir tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga va maxsus shaxsiy

ko'nikmalarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, uni amalga oshirish u yoki bu shakldagi nutq faoliyatining asosiy turlariga ega bo'lishni talab qiladi. Nutq-tafakkur jarayonlarining tabiatiga ko'ra nutq faoliyatining asosiy turlari ikki guruhga bo'linadi- mahsuldor (ekspressiv) va retseptiv. "Productive" atamasi noaniq, ba'zi metodistlar tomonidan ma'ruzachining ijodkorlik darajasini ko'rsatkish uchun ishlatiladi. Bunday holda, tasnif quyidagicha ko'rinadi:

I daraja - reproduktiv: odam tayyor xabarni takrorlaydi, masalan, she'r o'qiydi, yodlangan tayyor matn;

II daraja - reproduktiv va samarali: fikrlarni etkazish uchun tayyor bloklar qo'llaniladi, lekin ular qisman o'zgartiriladi, boshqa tartibda qatorlanadi, masalan, takrorlashda;

III daraja - samarali: ma'ruzachi o'z-o'zidan iboralarini tuzadi, fikrni ijodiy tuzadi.

Nutq faoliyatining ekspressiv turlarida nutq ma'nodan yoki dizayndan shaklga qadar hosil bo'ladi, ya'ni fikrni lingvistik vositalar bilan shakllantirish. Nutq faoliyatining retseptiv turlarida ma'lumotni (shakldan ma'noga) ajratib olish uchun nutqni dekodlash va dekodlash amalga oshiriladi. Nutq faoliyatining ekspressiv turlariga gapirish va yozish, retseptiv turlari -o'qishva tinglash kiradi. Nutq faoliyati darajali tuzilishga ega bo'lib, motivatsion-rag'batlantiruvchi, yo'naltiruvchi-tadqiqot (analitik-sintetik) va ijro etuvchi (amalga oshiruvchi) bosqichlar bilan ifodalanadi. Nutq faoliyati turlarining har biri o'ziga xos xususiyatlarga, uni ta'minlaydigan o'ziga xos operatsiyalar va harakatlar majmuasiga ega, shuning uchun nutq faoliyatining tuzilishi sxemasi ushbu uch bosqichda uning har bir turi uchun farq qiladi. Nutq faoliyatining retseptiv turlari (o'qish va tinglash) uchun fikrlash jarayonlarining tartibi "teskari" bo'ladi: birinchi navbatda, og'zaki yoki yozma matnni idrok etish sodir bo'ladi, so'ngra olingan tasvirlar uzoq muddatli xotirada saqlanadigan, va natijada xabarning ma'nosini tushunish, dekodlash bilan taqqoslanadi. Birinchisi, motivatsion-rag'batlantirish darajasi nutq faoliyatining har qanday turi uchun o'zgarishsiz qoladi va uni modellashtirish jarayonida ta'minlanishi kerak. Kommunikativ motivatsiyaning bir necha turlari mavjud: a) umumiy kommunikativ - ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga xos bo'lgan muloqotga bo'lgan ehtiyoj; b) muayyan vaziyatda muayyan nutqiy harakatni amalga oshirish uchun motivatsiya.

Ko'nikmalar nutq faoliyatining muhim tarkibiy qismidir. Psixologik nuqtayi nazardan faoliyatda uchta daraja ajratiladi: operatsiya - bir nechta operatsiyalarni o'z ichiga olgan harakat - faoliyatning o'zi. Nutq faoliyati o'rtasidagi o'ziga xos farq - bu mahoratning nisbiy murakkabligi, chunki nafaqat individual operatsiyalar, balki butun harakatlar, masalan, so'zning grammatik

shakllanishi bo'yicha, shuning uchun chet tilini o'rgatish jarayonida ko'nikmalarni rivojlantirishda avtomatlashtirilgan. til, maxsus mashqlarda har bir mahoratning individual komponentlarini ajratib ko'rsatkish va o'rgatish muhimdir.

Nutq malakasi - optimal parametrlarga ko'ra amalga oshiriladigan nutq operatsiyasi: ongni yo'qotish, to'liq avtomatlashtirish, til me'yoriga rioya qilish, normal ishlash tezligi, o'zgaruvchan sharoitlarda barqarorlik. [1]

Nutq mahorati - bu ongli faoliyat tizimida nisbatan mustaqil harakatni amalga oshirish qobiliyati bo'lib, u to'liq xususiyatlarga ega (avtomatlashtirish, barqarorlik, moslashuvchanlik, "ong", nisbiy murakkablik) va uni amalga oshirish shartlaridan biri.[2]

Psixolingvistik nuqtayi nazardan ko'nikma bir qator muhim xususiyatlarga ega. Harakatni o'zlashtirishning boshida operatsiyalar ongli ravishda amalga oshiriladi, so'ngra ularni qayta-qayta takrorlash natijasida ular avtomatlashtiriladi, "qarama-qarshilik" yuzaga keladi: materialni ongli ravishda o'zlashtirish, lekin uni ongsiz egallash, shuning uchun L. S. Rubinshteyn yozgan. mahorat - bu avtomatizm va ongning, barqarorlik va o'zgaruvchanlikning, qat'iylik va labillikning birligidir. "Labile" ya'ni egiluvchanlik deganda malakaning boshqa til materialida yoki boshqa sharoitlarda ishlash qobiliyati tushuniladi. Moslashuvchanlik yoki ko'nikmani o'tkazish qobiliyati, masalan, yangi lug'atni o'rganilgan grammatik tuzilishga (nutq namunasiga) almashtirish imkoniyatini, nafaqat sinfda, balki real muloqot sharoitida ham nutqning aniqligini ta'minlaydi.

Ko'nikmalarning uchta asosiy tasnifi mavjud:

- tayyorlanayotgan jihatiga ko'ra - fonetik, leksik, grammatik, shuningdek, o'qishva yozish texnikasi;
- lekin ishlash shartlari - til va nutq;
- operatsiyalar xarakteriga ko'ra - ekspressiv va retseptiv qobiliyatlar.

Ko'nikmalarni shakllantirishda mashg'ulotning asosiy maqsadi nutq malakasi hisoblanadi. Nutq mahorati kommunikativ vaziyatda nutqda materialdan avtomatlashtirilgan kommunikativ motivli foydalanishni o'z ichiga oladi. Nutq mahorati gapda so'zlarning sintagmatik, to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishini amalga oshiradi, masalan, biz darhol berilgan predmet uchun zarur bo'lgan predikat shaklini nomlaymiz va 1-shaxs birlikdan boshlab butun paradigmani ongimizda saralab o'tirmaymiz. So'zni tanlashda uning ma'nosi va shakli o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yuzaga keladi, biz uni tarjima qilmaymiz, shu bilan birga kontekst, so'zdan foydalanish nuanslari, muloqot uslubi va kommunikativ vaziyatning boshqa omillari hisobga olinadi. Shuning uchun, doimiy ravishda tarjima mashqlarini bajaradigan talaba o'z-o'zidan gapirish qobiliyatini rivojlantirmaydi.

Ekspressiv qobiliyatlar - nutq faoliyatining ekspressiv turlarida (gapirish va yozishda), masalan, fikrni adekvat yetkazib beradigan so'zni tanlash, uning to'g'ri grammatik tuzilishi va talaffuzida qo'llaniladigan ko'nikmalar. Ular fikrni jumlagi, assotsiatsiyani ma'nodan shaklga shakllantirishga imkon beradigan operatsiyalarga asoslanadi.

Retseptiv qobiliyatlar til va nutq materialini avtomatik ravishda tanib olish va tushunishni o'z ichiga oladi. Ular osonroq shakllanadi, chunki shakldan ma'noga bog'lanish tezroq. Odatda, ta'lim jarayonida ularga kamroq e'tibor beriladi (kompleks ekspressiv ko'nikmalarni shakllantirishning dastlabki bosqichida bir yoki ikkita mashqni o'z ichiga oladi), bundan mustasno - o'qishni o'rgatishda ish tizimi. Shuni tushunish kerakki, retseptiv qobiliyatlar tuzilishi butunlay boshqa operatsiyalarni, ya'ni dekodlash, taqqoslash, tanib olish operatsiyalarini o'z ichiga oladi. Faqatgina retseptiv qobiliyatga ega bo'lish to'liq muloqotni ta'minlamaydi - chet tilida ravon o'qiy oladigan, o'qishni o'rgatadigan odam ravon gapira olmaydi. Ko'pincha, retseptiv va ekspressiv qobiliyatlar nutq faoliyatining barcha to'rt turida qo'llaniladigan bir xil leksik va grammatik material bo'yicha yagona mashqlar tizimi doirasida parallel ravishda shakllanadi, ammo cheklangan o'quv vaqti hamma narsani o'rganishga imkon bermaydi. Ba'zi murakkab grammatik hodisalar, kitob va yozma nutqqa xos bo'lgan iboralar, kam qo'llaniladigan so'zlar (kam uchraydigan lug'at) faqat retseptiv darajada o'zlashtiriladi, shuning uchun retseptiv-faol ko'nikmalar ajralib turadi (barcha ishlatiladigan faol minimum materialida shakllangan) nutq faoliyatining to'rt turi) va retseptiv-passiv ko'nikmalar (passiv leksik va grammatik minimumlar materiali asosida shakllangan).

Kommunikativ kompetensiyaning to'liq darajasini ta'minlash uchun barcha turdagi ko'nikmalarni shakllantirish kerak. Professor Sergey Filippovich Shatilov tomonidan ishlab chiqilgan ko'nikmalarni shakllantirish nazariyasiga muvofiq, ko'nikmaning shakllanishi, uning turidan qat'i nazar, uch bosqichda amalga oshiriladi. Ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy bosqichlari:

1) indikativ va tayyorgarlik; 2) stereotiplashtiruvchi-situatsion; 3) turli vaziyatli.[3]

Taxminan tayyorgarlik bosqichida harakat va uning dastlabki o'zlashtirilishi ya'ni tanishish amalga oshiriladi. O'qituvchi materialni kommunikativ shaklda taqdim etadi, muammoli masalalar bilan o'quvchilarning fikrlashini faollashtiradi, so'ngra talabalarning olingan ma'lumotlarni tushunishini nazorat qiladi. Stereotipik-vaziyatli bosqich avtomatlashtirish, barqarorlik va kuch kabi mahorat sifatlarini shakllantirishga bag'ishlangan. Ushbu bosqichda mavjudlik tamoyilini hisobga olgan holda qurilgan individual operatsiyalarni avtomatlashtirish uchun bir qator mashqlar taqdim etiladi. O'zgaruvchan-situatsion bosqichning vazifasi ko'nikmaning moslashuvchanligini va uning nutq faoliyatiga kiritilishini shakllantirishdir, shuning uchun o'quvchilarga yangi materialdan foydalangan holda nutq faoliyatining barcha turlari (tinglash, o'qish, gapirish, yozish) bo'yicha vazifalar taklif etiladi. O'qituvchi vaziyatning parametrlarini qat'iy cheklash, o'qitilayotgan materialdan foydalanishga urg'u berish va o'quvchilarga boshqa xarakterdagi yordamni taklif qilish orqali mashqlarni bajarishning maqsadga muvofiqligini ta'minlaydi. Ushbu bosqich ham ancha uzoq vaqtni oladi, chunki u ilgari o'rganilgan va yangi materiallarni birlashtirish, ularni tizimlashtirishni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва: смысл, 1997. 287с
2. Мозелова И. В. Микова С. С.. Понятия "методика", "метод", "технология", "подход" и "прием" в лингводидактике. Rhema. Рема, (1), 2022г . стр 86-108.
3. Levelt, W. J. M., Willem J. M., Psixolingvistika tarixi: Xomskiygacha bo'lgan davr. Oksford: Oksford universiteti matbuoti. 1938y (2013y) ISBN 9780191627200. OCLC 824525524.
4. Hazratqulova E. I. (2023). Psixolingvistika bo'limida psixologiya va lingvistikaning o'zaro bog'liqlik darajasi va uning ahamiyati. Academic research in educational sciences, 4 (4), 387-390.